

ԳՐՔԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ
КНИЖНОЕ ОБОЗРЕНИЕ
BOOK REVIEWS

«Ջահուկյանական ընթերցումներ», ակադեմիկոս Գևորգ Ջահուկյանի ծննդյան 100-ամյակին նվիրված հայերենագիտական միջազգային առցանց գիտաժողովի նյութեր (Երևան, 2020թ., դեկտեմբերի 17-18), Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2020, 208 էջ + 5 էջ նկ.:

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտը այս շրջանում ևս շարունակում է գիտական բարձր մակարդակի վրա պահել իր գործունեության արդյունք հրապարակումները: Լույս են տեսնում հոդվածներ՝ գիտական տարբեր հանդեսներում, մենագրություններ՝ աշխատակիցների առանձին կամ կոլեկտիվ հեղինակությամբ, ժողովածուներ՝ ինստիտուտի և նրան ճառագայթածն առնչվող հայաստանյան և արտերկրի տարբեր մասնագետների ջանքերով:

Իսկ այս անցնող տարին, այնուամենայնիվ, հորեղանակյա էր ինստիտուտի համար. լավ, գիտական ընդգրկման առումով նկատելի ձևով նշվեց ինստիտուտի երկար տարիների տնօրենի՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գ. Բ. Ջահուկյանի ծննդյան 100-ամյակը՝ բեղմնավոր գործունեության հատկանշումով:

Տասնամյակներ առաջ եղած միջոցառումների նման չէր այն (զեկուցումներ՝ տարբեր դահլիճներում, կից այցելություններ և էքսկուրսիաներ, բանկետ, թատերական և օպերային ներկայացումների այցելություն և այլն), սակայն նույնքան՝ կարևոր, նույնպես տեղին: Անվանի լեզվաբանի հորեղանին, որ այս անգամ տեխնիկայի նոր խոսքով էր՝ առցանց եղանակով, հանդես եկան տարբեր սերնդի լեզվաբաններ՝ ինստիտուտից, գիտական այլ հաստատություններից, արտերկրից: Զեկուցումների մի զգալի մասը ուղղակիորեն վերաբերում էր Գ. Ջահուկյանի կյանքին, գիտական ժառանգությանը:

Այս ժողովածուն ներառում է ակադ. Գ. Բ. Ջահուկյանի

ծննդյան 100-ամյակին նվիրված հայերենագիտական միջազգային առցանց գիտաժողովի նյութերը:

Առաջ անցնելով պիտի ասեմ, որ մեծ գործ արած կլինի լեզվի ինստիտուտը, եթե առաջիկայում ձեռնամուխ լինի հրատարակելու անվանի լեզվաբանի տարբեր լեզուներով և առանձին հանդեսներում, ժողովածուներում տպագրված հոդվածները, զեկուցումները և ելույթները, նրա գրքերի վերաբերյալ գրախոսությունները և այլն, դրանով նպաստած կլինի մեծ հայագետի գիտական ժառանգության առձեռն օգտագործմանը:

Ժողովածուի նյութերը վերաբերում են հայագիտության մի քանի բնագավառի.

1. *Անդրադարձ Գ. Ջահուկյանի գիտական ժառանգությանը:* Այս բաժնում ներկայացվում է լեզվաբանի հայագիտության տարբեր բնագավառների վերաբերյալ ուսումնասիրությունների գնահատությունը: Ընդ որում շեշտը դրվում է այն կետի վրա, որ անվանի լեզվաբանը անցյալ դարի 60-ական թթ. ամենամեծ ուսումնասիրողն է եղել, այլև նրա աշխատությունները այսօր ևս ունեն ուղղորդող նշանակություն. մանրամասն ներկայացվում են հայերենի և մյուս լեզուների առջություններին, հայերենի բարբառների տեսությանը, լեզուների համընդհանուր կաղապարի մշակման վերաբերող աշխատանքերը (Վ. Կատվալյան): Սերտ առնչություններ են եղել հայերենի և իրանական լեզուների միջև, ընդ որում պատմամշակութային շփումների ընթացքում հայերենին են անցել առավելապես բառային միավորներ՝ իբրև փոխառություններ, որոնք շարունակաբար քննվում են ըստ ամենայնի (Լ. Հովհաննիսյան): Ջահուկյանը եղել է ոչ միայն մեծություն համեմատական լեզվաբանության, այլև լեզուների ընդհանուր տեսության բնագավառում: Նրա՝ հայ բարբառների վիճակագրական ուսումնասիրության հայեցակետը լեզվաբանական ինքնուրույն արժեք է, որի տեսական հիմունքով անդրադառնալը կարևոր է հետագա աշխատանքների համար (Ս. Սարգսյան), և պատահական չէ, որ անվանի լեզվաբանը տարիների ընթացքում գիտական իր ըմբռնումներն ու սահմանումները պիտի անվաներ ոչ միակերպ, առանց տեղիք տալու, այսպես կոչված, տերմինային հոմանշության. վերջինիս առանջացումն ու վերլուծությունը ևս կարևոր են, և ժողովածուում այն հաջողությամբ իրագործված է (Ս. Սարգսյան):

2. *Բառակազմություն և իմաստաբանություն*: Գեղարվեստական խոսքի վավերագրությունը ամեն մի լեզվի առավել կենդանի հաղորդակցական ոլորտ է, որ ներկայանում է հուշագրական բնագրի լեզվական-մտածողական տարբեր դրսևորումներով (Ա. Գալստյան): Նույնանշությունը հայերենի բառապաշարի իմաստաբանության ուշագրավ ոլորտներից է, որի քննությունը կոնկրետ գրավոր աղբյուրների նյութի հիման վրա, այն էլ՝ տարածամասնակյա կտրվածքում, անհրաժեշտ է հայոց լեզվի պատմության համար. նման միավորները հանդես են գալիս ոչ միայն առանձին-առանձին, այլև իբրև բառակապակցություններ և արտահայտություններ. վերջիններս այս ժողովածուի մեջ ներկայացվում են հայերեն ձեռագիր բառարանների նյութի հիման վրա (Ն. Հովհաննիսյան): Հականիշ բառերի գործածությունը հեղինակային խոսքում, ընդ որում լեզվի տարածամասնակյա կտրվածքում ունի իր հետաքրքիր կողմերը, որոնք ուշագրավ ձևով ներկայացվում են ըստ հայ միջնադարի մեծ ներկայացուցիչ Գր. Տաթևացու երկերի (Ս. Գրիգորյան): Դասական մատենագրության գրեթե ամեն մի գործ, մանավանդ եթե այն նախկինում չի եղել լեզվական հատուկ քննության առարկա, այսօր անհրաժեշտ է հայոց լեզվի ավելի ծավալուն և մանրամասն պատմություն ունենալու համար, ուստի միանգամայն գնահատելի է Մամբրե Վերծանողի լեզվի բառային նորակազմությունների քննությունը, որը տեղ է գտել սույն ժողովածուի էջերում (Ս. Գրիգորյան և Ն. Պարոնյան): Ֆրանսիացի ճանաչված հայագետի ուշագրավ հոդվածը նվիրված է լեզվական շփումներին (հայերենի և այլ լեզուների միջև), որոնք սահմանվում են, ըստ հեղինակի անվանման, «բաց» և «փակ» լեզուների առնչություններ (Ռ. Տեր -Մերկերյան): Արդի հայերենի բառապաշարի համակարգում ևս վերջին տարիներին կատարվում է իմաստային առանձին վիավորների քննություն, ընդ որում ոչ միայն ինքնակա, այլև դարձվածային-իմաստային հարաբերության մեջ. նման հաջողված փորձ է *սիրտ* բառի ուսումնասիրությունը հիշյալ ձևաչափի մեջ (Լ. Տեր-Գրիգորյան):

3. *Բառաքնություն և ստուգաբանություն*: Եթե հեռվից սկսելու լինենք, ապա պիտի նախ նշենք, որ լեզվաբանությունը, իբրև հասարակական գիտություն, ի սկզբանե առանձնացել է իբրև լեզուների համեմատական ուսումնասիրության բնագավառ, ընդ որում հայերենը բավականին վաղ է ընդգրկվել այդ բնագավառում

քննվող լեզուների մեջ: Հայերենի ուսումնասիրության ոլորտում կատարված է հսկայական աշխատանք, սակայն (ըստ Աճառյանի տվյալների) հայտնի է հայերեն արմատների միայն կեսի ծագումը, իսկ մյուս կեսինը առ այսօր մնում է «անստույգ»: Ուստի պատահական չէ, որ գրեթե միշտ այս ոլորտում կատարվում են փորձեր ստուգաբանական-բառամեկնողական բնույթի: Այս ժողովածուի մեջ տեղ են գտել նման հոդվածներ, որոնցից մեկը առավելապես բառաքննական է (Ա. Ամիրխանյան), իսկ մյուս երեքը՝ զուտ ստուգաբանական. հայ. *ձուլել* / *թափել* բայերի իմաստային առնչությունը ներկայացվում է նոր մոտեցմամբ, ընդ որում ավելի շատ գրական նորմավորման հենքի վրա, ժողովրդական լեզվամտածողությամբ ևս հայտնի է *թափել* բայի «որոշակի ձևի՝ կաղապարի մեջ տեք տալ» իմաստը. հմմտ. *մատանի թափել* («ձուլել՝ պատրաստել»), *ականջօղ թափել* («ձուլել. պատրաստել»), (բրբռ.) *պասմա թափել* («գոմաղբը դրսում հարդարել՝ փռել» և այլն), իսկ արմատի վերականգնման հնչյունական նշանակումն այստեղ լիովին հավանական է (Ն. Միմոնյան): Հայերենի բարբառներում, բնականաբար, կա բնիկ կամ հնդեվրոպական ծագման նստվածք, որի ուսումնասիրությունը, Գ. Ջահուկյանի և Ն. Միմոնյանի հայտնի աշխատանքներից բացի, ուրիշ հեղինակների կողմից կատարվածը տարբեր ընդգրկման փորձ է, այնուամենայնիվ՝ նույնպես կարևոր հարցի ընդհանուր լուծման համար: Ըստ այսմ Սյունիք-Արցախի բարբառային ոլորտում կատարվող աշխատանքը պիտի լինի ավելի հստակ՝ ոչ միայն արմատի վերականգնման առումով, այլև իմաստային (թեմատիկ) հիմնավորումների և համաբանության մեջ . *ածիկ* բառի ծագումը, օրինակ, ավելի շուտ կապվում է *հաց* (*հատիկ*) բառի հետ (հմմտ. իսթ. *hatti*-) (Մ. Քումուսնգ): Հայ. *ցատկել*, *ցայտել*, *ժայթքել* բառերի և հարակից միավորների ստուգաբանության փորձը, կարծում ենք, ենթադրում է վերլուծության ապացուցողական մեծ լիցք, մանավանդ որ դասական համեմատաբանության մեջ այդ առումով կա ձեռքբերում (Հ. Ջաքարյան):

4. *Բարբառագիտություն*: Ուշագրավ հոդվածներ են ընդգրկված այս բաժնում: Առանձին ուշադրության առարկա են Ղարաբաղի (Արցախի) բարբառի բառակազմական հնաբանությունները, որոնց ուսումնասիրմանը տրվում է մեծ կարևորություն հայոց լեզվի ընդհանուր պատմության առումով (Լ. Հովհաննիսյան): Ներ-

կայումս լայն ուշադրություն է դարձվում խառը տիպի խոսվածքների ուսումնասիրությանը, որպիսի մի փորձ է Կոտայքի մարզում գործածվող նման բարբառներին անդրադառնալը (Վ. Կատվալյան): Հյուսիսային Գողթնի խոսվածքների ձևաբանական առանձնահատկությունները քննվում են բավական մանրամասն վերլուծությամբ (Ա. Վարդանյան): Համշենի բարբառի բառիմաստային յուրօրինակ զարգացումներին անդրադառնալիս հեղինակը գտնում է, որ «պայմանավորված համշենահայերի յուրահատուկ լեզվամտածողությամբ ու աշխարհընկալմամբ, դրսևորված են բառիմաստային յուրօրինակ ճյուղավորումներով ու զարգացումներով բառանուններ» (էջ 86), և բերվում են տեղին օրինակներ (Հ. Խաչատրյան):

5. *Քերականություն. հնչյունաբանություն.* Բանավիճային բնույթ ունի գրական արևմտահայերենի խոսքի մասերի որոշ քերականական կարգերի ձևաիմաստային դրսևորման յուրահատկությունների հարցը, մանավաղ դպրոցական ուսուցման մակարդակում, որն էլ հատուկ քննության է առնված ժողովածուում՝ դիտարկված մասնավորապես անորոշ ածական/անորոշ դերանուն հարաբերության մեջ (Ա. Ֆիշենկճեան): Ժողովածուի ուշագրավ հոդվածներից է հայերենի ձայնավորներով վերջացող բառերի ձևային նկարագրության վերաբերող աշխատանքը, որի հեղինակները փաստական հարուստ նյութի քննության հիման վրա եզրակացնում են, որ նման աշխատանքը «կարող է նպաստել լեզուների տիպաբանական դասակարգմանն ուղղված աշխատաքներին», «մեքենական թարգմանության լեզվական խնդիրներ կարգավորելիս», նաև «լեզվավիճակագրական հաշվարկներ կատարելիս» (Ռ. Թոխմախյան և Ս. Տիոյան):

Ինչպես նկատում ենք, հայերենի ուսումնասիրության ակադեմիական ոլորտը շարունակում է իր անդուլ գործունեությունը՝ ի նպաստ գիտության առաջընթացի:

«Հայերենը և կելտական լեզուները», Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2020, 272 էջ: Հրապարակի վրա է ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության բաժնի վարիչ, բ. գ. դ. Վ. Գ. Համբարձումյանի հիշյալ վերտառությամբ աշխատությունը, որը տպագրվել է ՀՀ ԳԱԱ

հայագիտական ուսումնասիրությունները ֆինանսավորող համահայկական հիմնադրամի ֆինանսական աջակցությամբ:

Հայտնի են հայերենի և հնդեվրոպական մյուս լեզուների առավելապես ծագումնային հարցերին վերաբերող աշխատություններ, ընդ որում ոչ միայն իբրև համահավաք (առանձին կամ համահեղինակ) մենագրություններ, այլև տարբեր ընդգրկման հոդվածներ, զեկուցումների թեզեր: Նման բնույթի աշխատություններ մեզանում գրվել են հայերենի և հին հնդեվրոպական լեզուների նկատառումով, այլև հայ-սլավոնական, հայ-իտալյան, հայ-հունական, հայ-հնդիրանական լեզվական առնչություններին վերաբերող, որոնք իրենց ծավալով, մանավանդ թեմատիկ ընդգրկումով էապես տարբերվում են սույն ուսումնասիրությունից: Այս դեպքում մի կողմից՝ քննության շեշտը դրված է զուգադրվող լեզուների և նրանց բարբառային (կելտականում՝ «լեզվական») տարբերակների փոխհարաբերության պարզաբանման վրա, մյուս կողմից՝ քննության առարկա են այդ լեզուների ոչ միայն հնչյունական և բառային զուգադիպումների ընդհանուր ծավալի ներկայացումը, այլև դրանց մշակութային-իմաստային («թեմատիկ») բաշխվածությունը:

Հայ-կելտական ծագումնային և տիպաբանական առնչությունների հարցերի առանձին մենագրական քննություն կատարվում է առաջին անգամ, որ կարող է նմուշ լինել հայերենի և այլ լեզուների նման ուսումնասիրության համար:

Գիրքը վերաբերում է հայերենի և կելտական լեզուների առանձին քննությանը համեմատական-տիպաբանական տարբերակայնության տեսանկյունից, բաղկացած է ներածությունից և տարբեր գլուխներից: Դրանցից առաջին երկուսում բնութագրվում են երկու տիպի լեզուները և նրանց բարբառները, երրորդում՝ քննվում է դրանց ծագումնային առնչությունների հարցը, իսկ մյուս գլուխներում ուշադրության առարկա են հնչյունական և բառային զուգաբանությունները:

Աշխատանքն իր բնույթով զուգաբանական-տարբերակային (վարիատիվ) ուսումնասիրություն է՝ հեղինակի մշակած սկզբունքների կիրառմամբ: Բուն նյութի վերլուծությունը կատարվում է ցեղակից լեզուների հնչյունական համակարգի զուգադրմամբ և բառային միավորների ստուգաբանական վերլուծությամբ՝ իբրև ճյուղային առնչության դրսևորում, որ ենթադրում է ընդհանուր

գծերի վերհանում, տարբերության բացառմամբ մերձավորության աստիճանի նշանակում:

Առանձին քննության առարկա են հնչյունական զուգաբանությունները՝ ըստ ոչ միայն հայտնի ընդհանուր օրինաչափությունների, այլև նոր բացահայտվող կոնկրետ յուրահատկությունների: Իսկ բառային զուգաբանությունները բերվում են որոշակի ճշգրտումներով, ոչ թե աղյուսակներով, այլ ցանկերով, և յուրաքանչյուր դեպքում բառի նշանակման տեսքով, ընդ որում ստուգաբանությամբ, վերջինի հնարավոր նոր գրանցումով և լրացումներով, կատարվում է իմաստային (թեմատիկ) խմբավորում:

Նման աշխատանքի դեպքում կարևոր են այլ լեզուներով ամփոփումները, ուստի վերջում բերվում են ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով համեմատաբար ծավալուն ամփոփումներ, որոնք նույնն են իրար հետ և ամբողջովին արտացոլում են ողջ աշխատանքը:

Գիրքն ունի սկզբնաղբյուրների և գրականության ցանկ, տարբեր բնույթի համառոտագրություններ, ամենավերջում՝ անվանացանկ:

Ինչպես նշվում է գրքի անոտացիայում, «աշխատությունը կարող է օգտակար լինել լեզվաբան- համեմատաբաններին, առհասարակ բանասերներին, հնագույն պատմության և մշակույթի հարցերով հետաքրքրվողներին»:

«Լեզու և լեզվաբանություն», Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ. 2020, 1 (22), 112 էջ: Լույս է տեսել ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի հանդեսի հերթական համարը, որի տարբեր բաժիններում ներկայացվում են ինչպես ինստիտուտի, այնպես էլ հայրենական գիտության այլ հաստատությունների (բուհերի) գիտնական-մասնագետների հոդվածները՝ նվիրված հայերենի և նրա առնչությամբ այլ լեզուների տեսության և գործաբանական քննության հարցերի:

Հանդեսը բացվում է մեր ժամանակների մեծ լեզվաբան, ինստիտուտի երկար տարիների ղեկավար ակադեմիկոս Գ. Բ. Ջահուկյանի ծննդյան 100-ամյակին նվիրված հակիրճ անդրադարձով, որը տուրք է անձնվեր հայորդու հիշատակին:

Հանդեսի «Հողվածներ» բաժնում քննվում են երկլեզվության (հայերեն և անգլերենի) մեջ հանպատրաստից խոսքի ընդհատումների պատճառները (հեղ.՝ Բ. Գ. Պ. Կ. Աբրահամյան, Բ. Գ. Թ. Կ. Վելյան), հայերենի բարբառներում «խունկ» հասկացության անվանումները (հեղ.՝ Բ. Գ. Պ. Հ. Մեսրոպյան), բառիմաստային համակարգի զարգացման ըմբռնումը (հեղ.՝ Բ. Գ. Թ. Ա. Մարտիրոսյան):

Արդի հայերենի տեսության և լեզվի պատմության առումով բավականին ուշագավ են «Բանավեճ և քննարկում» բաժնի հողվածները՝ նվիրված ստորոգմանը, միակազմ և այլ տիպի ստորոգումների առանջնացման տեսությանը հայ լեզվաբանության մեջ (հեղ.՝ Բ. Գ. Թ. Լ. Թելյան), գրական երկու հուշարձանի (Թադևոս Առաքյալի «Վկայաբանություն» և «Գյուտ նշխանաց») մեջ դարձվածային միավորների գործածությանը (հեղ.՝ Բ. Գ. Պ. Ա. Աբաջյան, Բ. Գ. Թ. Ա. Յուզբաշյան) և քրիստոնեության վարդապետությանը վերաբերող գրաբար բայական կայուն կապակցություններին (հեղ.՝ Բ. Գ. Թ. Լ. Ավետիսյան):

«Հաղորդումներ» բաժնում ընդգրկված հողվածներից մեկը վերաբերում է հայերենում, ռուսերենում և անգլերենում առկա անձի հատկանիշ արտահայտող բայական դարձվածային միավորների կառուցատիպերի քննությանը (հեղ.՝ Բ. Գ. Թ. Մ. Բադաղյան), իսկ մյուսում ստուգաբանվում են հայերեն *այգի* «(խաղողի) այգի» [*<oi-yi(ā)-*], *հալ(անի)* «արու. որձ (գուգընկեր)» (*< *g^[h]ab^[h]-*), *սկել* «տքնել. արթուն մնալ և (ուշադիր) հսկել» (*<*sek'- / *sk'-*) և *ստահակ* «անառակ, ըմբոստ» [*<*(s)t^[h]aHi-*] բառերը, որոնք, պարզվում է, բնիկ են, ունեն հնդեվրոպական ծագում (հեղ.՝ Բ. Գ. Պ. Վ. Գ. Համբարձումյան):

«Գրախոսություններ» բաժինը ներառում է Բ. Գ. Պ. Վ. Լ. Կատվայանի «Հայաստանի Հանրապետության բարբառային համայնապատկեր. Գեղարքունիքի մարզ» (Ե., 2018) աշխատության (գրախոս՝ Բ. Գ. Թ. Ա. Վարդանյան) և Բ. Գ. Թ. Ա. Վ. Գալստյանի «Արևելահայ գեղարվեստական վավերագրության լեզուն (19-րդ դ. 60-ական – 21-րդ դ. 10-ական թթ.)» (Ե., 2020) գրքի (գրախոս՝ Բ. Գ. Թ. Ա. Լ. Սարգսյան) քննությունը:

«Գրքերի տեսություն» բաժնում սեղմ ներկայացվում են լեզվի ինստիտուտի ամենամյա «Ջահուկյանական ընթերցումներ» (Ե., 2019, 224 էջ) ժողովածուն, Վ. Գ. Համբարձումյանի «Լեզվաբա-

նության հիմունքներ» (Ե., 2019, 368 էջ) բուհական ձեռնարկը, հայոց լեզվի պատմության բաժնի կոլեկտիվ «Հայոց լեզվի պատմական ուսումնասիրության արդի խնդիրներ» (Ե., 2020, 227 էջ) ժողովածուն և բառագիտության և բառարանագրության բաժնի կազմած «Նոր բառեր (Ե պրակ)» (Ե., 2020, 176 էջ) աշխատանքը:

Ամսագրի վերջում հայտնվում է ցավակցություն ինստիտուտի երեք աշխատակցի վախճանի մասին:

Վ. Գ. Հ.